

BULGARİSTAN'DAKİ OSMANLI ANITLARI *

Çev: YAŞAR YÜCEL

Bulgaristan, ülke topraklarının her tarafına yayılmış durumda olup, beş asırlık Osmanlı hâkimiyetinde gelişmiş olan ve günümüzde hâlâ daha izleri görünen bir doğu medeniyetinin inkâr edilemeyen kalıntılarını taşımaktadır.

Gerçekten bu medeniyetin birçok anıtı Bulgaristan'da muhafaza edilmektedir. Bu anıtlar Osmanlıların her türden inşaat alanındaki faaliyetinin kanıtlarıdır: Şehircilik, bayındırlık eserleri, kaleler, mescitler, camiler, dini okullar -medreseler- kervansaraylar, halk hamamları, çeşmeler, köprüler v.s. gibi, Batılı ve Doğulu tarihçilerin sözünü ettikleri ve hatıralarına bazı seyahatnamelerde rastlanan anıtlar. Bu tarih mirasları, bir Bulgar şehrinin Türk hâkimiyetinde kalmış bir şehir olduğunu anlama ve bu hâkimiyete ait yapıların ve diğer anıtların genel görüntüsü hakkında bir fikir edinme imkânı sağlamaktadır. Bu görüntü, Bulgaristan'ın kurtuluşuna kadar birçok Bulgar şehri tarafından korunmuştur, fakat kurtuluştan hemen sonra Türk eserlerinin hızla ve sistemli bir şekilde tahribine başlanmış; ve birçok durumda bu eserler, kısmen de olsa, bir tasnife ve incelemeye tabi tutulamamış ya da korunmamıştır.

Genel olarak Bulgaristan'daki Türk anıtlarından ve özellikle Sofya'daki Türk anıtlarından söz ederken, Profesör A. Işirkov 1912 yılında şunları yazmaktaydı: "Yunanlıları bizim anıtlarımızı tahrip etmiş olmaları yüzünden kınamak için yeteri kadar kelime bulamayan bizler, kendimiz Türk anıtlarını fanatik bir çılgınlıkla yıktık. Biraz zahmet ve iyi niyetle, bugün, elimizde, Sofya şehrinin tarihini yazabilmek için çok önemli Türk kayıtları bulunabilirdi. Genel düzenleme planının gerçekleştirilmesi sırasında tahrip edilmiş olan bütün binaların ve kamu anıtlarının planlarına ve fotoğraflarına şehrin, bellibaşlı binaların yeralacağı ve kurtuluş öncesi döneme ait bütün mahallelerin ve bütün sokakların isimlerinin belirtilebileceği ayrıntılı bir planına sahip olabilirdik. Bu esnada, sözkonusu alanda pek az birşey yapılmıştır ve Sofya şehrinin tarihçisi, Türk döneminin

* Petâr Mijatev, Les monuments Osmanlis en Bulgarie. *Rocznik Orientalistyczny* XXIII/1 (1959) s. 7-28.

çağdaşı olan kişilerin mevcut olduğu bir sırada, düzenleme esnasında ortadan kalkmış olan sokakların ve binaların yerlerini belirlemede zorluk çekmektedir. 50-60 yıl sonraki, yani eski Sofya şehrinin sakinlerinin ölümünden sonraki durumu kolaylıkla tahmin etmek mümkündür”¹.

İşirkov'un Sofya'dan söz ederken yazdığı şeyler -vurgulamış olduğum gibi- kurtuluşun hemen arkasından büyük yerleşim merkezlerine uygulanan genel düzenleme planlarının gerçekleştiriliş döneminde bütün Bulgar şehir ve köyleri için de geçerlidir. Rusçuk şehri de Sofya'nın akıbetine uğramıştır. Burada kurtuluştan önceki döneme ait olup korunmuş bulunan pek az tarih mirası kalmıştır. Şehir müzesi tarafından muhafaza edilmiş olan bazı dağınık anıtların nereden geldiği bilinmemektedir. Bunlar özellikle yazılı kitabeler ve mimari kalıntı parçalarıdır. Bu kalıntıların niteliği yine de bize, onların neye ait olduklarını tahmin etme ve böylece de bazı saat kulesi, çeşme ya da diğer eski mimari motiflerini yeniden birleştirme imkânı vermektedir; ancak bunların yerlerini belirlemek mümkün olmamaktadır. Bizim dönemimize daha yakın olan ve tahrip edilmezden önce bazı bina ve çeşmelerin çekilmiş olan fotoğraflarının bugün eski mimari görünümleri tanımamıza imkân verdiği Şumnu ve Varna'da durum böyle değildir. Şumnu'daki, yazılı kitabeleri mahalli müzede muhafaza edilmekte olan Taşmağaza'nın, Dikici dükkânlarının ve II. Mahmud'un büyük kitabesini taşıyan ve vaktiyle Varna şehrinin Milli Tiyatro meydanında yer almış olan ve halen bu şehrin müzesinde bulunan büyük çeşmenin durumu böyledir.

Bulgaristan'da zamanımıza kadar ulaşan Osmanlı anıtlarını derleme ve inceleme ile uğraşan pek az insan çıkmıştır. Bu tarihi anıtların layık olduğu ve örnekleri görülmüş olan itina, onlara gösterilmemiştir. Bu nedenledir ki onları sistemli olarak biraraya getirmenin -burada henüz müzelerde bulunmayan ve tahribata terk edilmiş olanlardan söz ediyorum- ve bu işi derinliğine incelemenin tam zamanıdır.

Bundan böyle, dağınık ve tesadüfi de olsa bu amaçla tedbirler alınmış olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber bu iş için gerekli hazırlığı yapmış olan kişilerin bulunmayışı yüzünden, çalışmanın devamlılığı noksan kalmaktadır.

K. Jireček, kendisi de Bulgar toprakları üzerinde çok sayıda arkeoloji ve epigrafi incelemesi yapmıştır. Bu kişi 1883'te Drinov'a şu satırları yazmıştır: “Sofya'nın küçük kiliselerinin ve camilerinin incelemesine başladım ve

¹ *La ville de Sofia au XVIIe siècle*, Sofia 1912, s. 2.

mimari ve endüstri konularında çok ilginç şeyler buldum"². Jireček'in Osmanlı mimari anıtları hakkındaki notları, Bulgarca olarak, "Bulgaristan Prenslikleri" ve "Bulgaristan'da Seyahatler" adı altında yayınlanmış olan eserlerde yer almıştır.

Yazar, bu notlarında Türk dönemine rastlayan ve ziyaret ettiği bölgeleri zenginleştiren anıtlara da birkaç satır ayırmıştır. Jireček'ten daha fazla birşey beklenemezdi. Zira bu kişi sadece eski kitabelerle uğraşıyordu ve Osmanlı eserleri onun uzmanlık alanına girmiyordu. Bununla beraber Jireček bunların incelenmesini teşvik etmekten geri kalmamış ve bu konuda ilgi uyandırmaya çalışmıştır. 29 Ekim 1909 tarihi taşıyan ve ünlü Türkçe uzmanı ve Türkçe dokümanlar mütercimi olan D. İhçiev'e gönderdiği mektupta Jireček, diğer hususlar arasında şunları yazmıştır: "... Balkan toprakları üzerinde, camilerin, köprülerin, çeşmelerin ve diğer anıtların üzerinde yazılı bulunan Türkçe kitabelerin toplanması yararlı olacaktır; bu kitabelerden 1453'ten önceki dönemlere uzananları vardır, mesela 1385 tarihinde yapılmış olan Serez Camii'nin kitabeleri"³.

İhçiev'in nekrolojisinde XIV - XIX. yüzyıl Balkan Slavları tarihinden söz eden Jireček diğer hususlar meyanında şunları yazmaktadır: "Serez ve Tırnova'da daha XIV. yüzyılın sonlarında inşasına başlanmış olan, camilerin, kervansarayların, çeşmelerin, köprülerin üzerindeki Türkçe kitabeler derlemesinden eksik olanların elde edilmesi çok arzu edilirdi"⁴.

Bu satırlar Jireček tarafından 1916 yılında yazılmıştır. O tarihten bu yana kırk yıldan fazla süre geçmiş ve yaptığı tavsiyelere uyulamamıştır.

Bu yayın, artık hazırlanmasına başlanmış olması gereken böyle bir "kitabeler derlemesi" için mütevazi bir katkıdır. Şunu da ekleyelim ki bu derlemenin, Bulgaristan'daki bütün Osmanlıca kitabeleri kapsamına alması gerekmektedir.

F. Kanitz'e gelince, bu zat, ülkemizde yaptığı seyahat boyunca incelemiş olduğu Osmanlı anıtlarından bazıları hakkında kısa bir açıklama yapmakla yetinmektedir.

Bulgaristan'daki eski Osmanlı eserlerinin, epigrafi anıtlarının ilk araştırmacılarından biri, hiç kuşkusuz, Sofya Üniversitesinde profesör olan ve Makedonya'daki ortaçağ anıtları arasında Osmanlı eserlerine önemli bir

² Dr.K. Jireček ile M. Drinov'un yazışmaları için bk. "Annuaire de la Bibl. Nation. de Sofia", 1923, s. 225-226.

³ Académie des Sciences de Bulgarie, Institut der Archives, Fond. Jir. no. 125.

⁴ "Archiv für slavische Philologie", 1919, 36, 601.

yer ayıran ünlü bilgin J.Ivanov'dur. Bu zat mimari eserlerin incelemesine önem vererek çok sayıda Osmanlı kitabesi derlemiş ve şunu itiraf etmek gerekir ki, bu konudaki raporu ile Osmanlı epigrafi incelemesine önemli bir katkı sağlamıştır. Öte yandan, Türkçe ve Arapça yazılmış bazı Osmanlı kitabeleri ile, antik çağa ve ortaçağa uzanan yazıtların, Bulgar toprakları üzerindeki buluntuların yayınlanabilmesini Ivanov'a borçluyuz⁵.

Bu konuda şunu da eklemek yerinde olacaktır ki J.Ivanov'un çalışmaları tümüyle kusursuz değildir ve yayınladığı eserlerde konu edindiği kitabelerin önemli bir kısmının ciddi bir revizyona tabi tutulması gerekmektedir. Öte yandan, Ivanov'un 1906'da yayınlanan ve önemli hatalar ihtiva eden "Kuzey Makedonya" adlı Bulgarca kitabında Köstendil Osmanlı kitabeleri ve Köstendil bölgesi hakkında açıklamalar yapmış olduğunu vurgulamak gerekir. Mesela Ştruma ırmağı üzerindeki Kadın köprüsüne ait kitabenin Arapça yazılmış olduğunu bile belirtmemiştir; bu yazının menşei hakkında ise, 876/1471 yerine, 874/1469 ya da daha ziyade 1470 yazmış; ve kitabenin gerçeğe uymayan bir tercümesini yapmıştır. Aşağıda, Ivanov'un yaptığı tam tercümeyi, Paul Wittek'in "Byzantion"⁶ eserinde vermiş olduğu tercüme ile kıyaslama yapmak üzere yazıyorum.

Jordan Ivanov, Kadın köprüsü üzerindeki kitabeyi şöyle tercüme etmiştir: "En büyük sadrazamlardan ve asil komutanlardan biri olan ve öbür dünyada Tanrıdan, bu ülkede yaptığının karşılığı olan mükâfatı almak amacıyla, tamamen ruhani nedenlerle, iyilikler yapmış olan İshak Paşa'nın yüce emirleriyle, bu kutsal köprü, seyahat edenlerin parasız olarak geçmeleri için inşa edilmiştir. Herşeye gücü yeten Allah onun ömrünü neşe ve sevinçle doldursun. Yıl 874/1470"⁷.

Wittek ise bu kitabeyi aşağıdaki gibi tercüme etmiştir: "Bu soylu köprünün inşaat çalışmalarının bitimi, cihanın ve kainatın yaratıcısının inayeti sayesinde, hayır yerlerinin ve işlerinin banisi, beylerbeyi, yüce vezir İshak Paşa zamanında olmuştur. Allah onu her tuttuğu işte muvaffak kılsın. Rebiülevvel 876/18 Ağustos-16 Eylül 1471"⁸.

Gerçeğe uymayan tercüme ve tarih hataları Ivanov'un eserlerinde sık sık görülmektedir ve düzeltilmesi gerekmektedir. Gerçi, Ivanov Türkçe biliyordu, fakat onun bu dildeki bilgisinin, bu tür yazıtların son derecede zor

⁵ J. Ivanov, *La Macédonie du Nord-recherches historiques*, Sofya 1906.

⁶ *Notes sur la Tughra ottomane*, "Byzantion", T. XVIII (1946-1948), Bruxelles 1948, s. 327-328.

⁷ J. Ivanov, a.g.e., s. 157.

⁸ P. Wittek, a.g.e., s. 327-328.

olan deşifre edilmesine yetecek seviyede olacağından şüphe edilmektedir. Dolayısıyla, bilgileri her zaman mükemmel olmayan ve itimad telkin edemeyen mahalli hocalara başvurmak zorunda kalmıştır, bundan hiç şüphe etmiyoruz.

Osmanlı kitabeleri hakkındaki yayınlarının ihtiva ettiği boşluklara ve hatalara rağmen Jordan Ivanov, kendi zamanında Bulgaristan'da hemen hemen tamamen deşifre edilmiş olan Osmanlı kitabelerinde büyük liyakat göstermiştir. Ivanov'un epigrafi çalışmalarının değerli olan tarafı da yazıların kopyalarının hatta fotoğraflarının bu çalışmalara ekli oluşudur; bu da, yazıların deşifre ve tercümelerinin, elde epigrafi araştırma çalışmalarının gerçek araçları olan, derinliğine bir dil etüdünden yoksun olarak ve paleografik özellikleri bilinmeksizin alınmış olan sonuçlarını tahkik etmek imkânı vermektedir.

Bulgaristan'daki mimari ve epigrafi anıtlarının bir başka koleksiyoncusu da, yine uzman olmayan H.K. Şkorpil idi. Bu zat tarafından derlenen malzeme, çalışmalarını yaptığı Varna şehrinden ve Varna ilinden öteye gitmemektedir. Varna şehri ve dolaylarında, Osmanlı dönemine ait olup kurtuluş sonrasına kadar muhafaza edilmiş Osmanlı mimari anıtları hakkındaki yazıları meyanında, "Varna Arkeoloji Derneği Bülteni"nde (Cilt II, 1909), kale surları, kapılar, duvarlar, askeri depolar, kışlalar hastaneler üzerinde okunabilmiş olan Osmanlı kitabelerinden 18 adedinin Bulgarcaya çevirisini yayınlamıştır. Bunlardan bir kısmı Saint-Petersbourg kentine taşınmıştır; "kale kapıları, kışlalar, tahıl ambarları ve hastaneler, üzeri Türkçe yazılı olan mermer kitabeler ihtiva etmekteydi; bu kitabeler 1879'da, general Vanovski'nin emriyle St. Petersburg'a nakledilmiştir"; diğerleri Varna şehir müzesinde bulunmaktadır. Bununla beraber şunu ilave edelim ki Şkorpil'in yaşadığı dönemde bu kitabelerden hâlâ binaların üzerinde kalmış olanlar vardı. Bu yazıların çoğu ilk önce Fransızcaya ve daha sonra da Fransızcadan Bulgarcaya çevrilmişlerdir. Gerek müzede, gerekse Varna şehrinin içinde, muhafaza edilmiş olan kitabelerin, Osmanlı yazıt-biliminin gereklerine uygun şekilde ve hepsinin de, gerçek kopyaları ve fotoğrafları ile birlikte olmak üzere yeniden yayınlanması gerekmektedir.

Bulgaristan'daki Osmanlı anıtlarına, son zamanlarda, ilgi duyan yabancılar arasında ilk planda adından söz edilmeye değer olanlar Franz Babinger ve Herbert Duda'dır. Herbert Duda 1949'da, Avusturya Bilimler Akademisi'nin "Sitzungsberichte" lerinde, Şumnu'daki Şerif Halil Camii

(Tumbul Cami) ve caminin kapı sundurması üzerindeki Osmanlı kitabeleri hakkında notlar yayınlamıştır⁹.

Bulgaristan'ın dört bir köşesine dağılmış durumdaki Osmanlı kitabelerine ait olarak bölük pörçük ve rastgele yapılmış olup, çeşitli dönemlerdeki Bulgar şehirlerini ve bu şehirlerdeki anıtları anlatan amatör tarihçilerin ve hikâye yazarlarının eserleri niteliğindeki yayınların üzerinde daha fazla durmayacağım. Bu başlangıç notlarını yazışımın başlıca gayesi, gelecekte bu konuda sistemli, bilimsel ve hazırlanan bir plana göre çalışmalar yapılabilmesini sağlamak üzere, okuyucunun gerekli sonuçları çıkarmasına imkân vermek amacıyla bugüne kadar yapılmış olan işler hakkında bilgi vermektir.

Bugün Bulgaristan'da korunmuş durumdaki Osmanlı anıtlarına gelince, genel olarak şunları söylemek mümkündür: Bu anıtlardan, Bulgar topraklarının Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethini takibeden ilk yıllara ait c'ianların en eskileri dini amaçlarla kullanılıyordu: Mescitler, tekkeler, camiler, imaretler ve anıtsal değeri olmayan ve belirli bir amaçla çabucak inşa edilmiş diğer binalar ya da başka amaçla kullanılmak üzere tadil edilmiş eski kiliselerdi. Bu eski yapıların bir örneğini Hasköy'deki Eski Cami oluşturmaktadır. Bu caminin kapı sundurması üzerindeki kaba Arapça yazılardan, 797/1394'te yapıldığı anlaşılmaktadır. D. Tsontchev, 1948 Filibe Müzesi yıllığı sayfa 186'da, Babinger'in çevirisine dayanarak bu kitabe hakkında açıklama yapmaktadır.

Bu türden binaların yapımı kurtuluşa kadar devam etmiştir, fakat ayrıca o dönem için fazla anıtsal görüntüsü olan binalar da ortaya çıkmıştır. Dini amaçlı binaların, özellikle imaretlerin, din okullarının, çeşmelerin, hanların, kervansarayların, hamam v.s. tesislerin ve hepsi de az çok dini amaçlara hizmet eden ve öbür dünyada ebedi huzur ve mutluluk sağlamak isteyen müminlerin bağışları sayesinde inşa edilen binaların inşasına devam edilmiştir. Bu eğilim, günümüze kadar korunmuş olan bu binaların üzerinde yer alan çok sayıdaki kitabede göze çarpmaktadır.

Dindar olan zengin ve fakir Müslümanlar, suyu bütün kainattaki hayatın kaynağı olarak görme inancına sahiptirler. İşte bu nedenle şehir ve köylerde çeşmeler ve lağımlar inşa ediyorlardı ve böylece de kitabelerin üzerine yazdırdıkları isimlerini ölümsüzleştiriyorlardı. Ülkede çok çok rastlanmakta olan bu gibi yazılar bize "sahibü'l-hayrat vel hasenat" ya da "hayırların ve iyi şeylerin sahibi" olan kişilerin isimlerini unutturmamışlardır.

⁹ *Balkantürkische Studien*, SBAW, Phil.-hist. Kl. 226, I Abhandlung, Wien 1949, s. 72-73.

Osmanlılar bütün Bulgar topraklarını hâkimiyetleri altına aldıktan sonra bu toprakların güvenlik ve savunmasına özen göstermişlerdir. Bu suretle de tahkim edilmiş yapılar yükselmeye başlamıştır: Kaleler, surlar, kuleler, şehir kapıları, askeri depolar ve diğerleri gibi, Vidin, Varna, Şumnu, Rusçuk, Tırnova ve sair şehirlerdeki tarih mirasının kanıtları ve Osmanlı Türklerinin bu önemli askeri ve idari merkezlerinin surları üzerinde muhafaza edilmiş bulunan kitabeler.

Ekonomik hayatta duyulan ihtiyaçlar bedestenlerin, kamu mahzenlerinin, eşya ambarlarının, tahıl ambarlarının ve mutad olarak büyük şehirlerin tüccar mahallelerinde yer almakta olan diğer mekânların inşasını zorunlu kılmıştır. Bu yapıların hepsi son günlerde yok olmuştur ve bunlardan bazıları Şumnu'da, Varna'da ve diğer Bulgar şehirlerinde bu gün de mevcuttur.

Kamu hizmetine ayrılan binalara, ülkenin bazı yerlerinde (Filibe, Şumnu, son günlere kadar Varna ve diğer şehirlerde) varlığını koruyan saat kulelerini de ilave etmek yerinde olur. Son olarak, doğu tarzı süslemelerin, sembollerin ve insanların faniliği ile hayatın kısalığı karşısında, doğunun bilgeliğinden, felsefesinden esinlenmiş olan yazıların yer aldığı ve çok özel bir dikkat göstermeye değer olan mezar anıtlarını dile getirmek zorundayız. Öte yandan şunu ilave edelim ki, bu anıtlar aracılığı ile Bulgar toprakları üzerinde görev yapmış olan, ordunun ve kamu yönetiminin yüksek rütbeli görevlilerinin isim, liyakat ve unvanları da ortaya çıkarılabilmektedir. Bu mezar anıtları bize bazı Bulgar şehirlerinde yerleşmiş olan askeri birlikleri tasnif etmek, yönetimi ve onun hiyerarşisini tanımak imkânı sağlamaktadır; bu meyanda diğer isimler de Osmanlı topluluğu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Öte yandan bu anıtlar bize, Müslüman toplumun sosyal yapısı hakkında değerli bilgiler sunmakta ve; bu alandaki bilgilerimize bir katkı oluşturmaktadır.

Osmanlı kitabelerinin diline gelince, çoğu durumda pek çok Arapça ve Farsça kelimelerin yer aldığı Osmanlıcadır. Ayrıca tamamıyla Arapça yazılmış kitabeler de vardır; bunlar çoğunlukla dini amaçla kullanılan binaların üzerinde yer almaktadır.

On yılı aşkın bir süredir, sözünü ettiğim Osmanlı anıtlarını toplamaktayım. Benim niyetim bu yüzyılın başında ele alınan incelemelere devam etmek ve bu suretle de Osmanlı epigrafisinin kalkınmasına -açıkladığım veçhile, ortada, tamamen yüzüstü bırakılmış olan önemli dokümanter malzemenin varlığına rağmen- ve Bulgar topraklarının Osmanlı hâkimiyeti

dönemindeki medeniyetinin tarihini yazmada işe yarayabilecek olan Osmanlı doküman malzemesinin derlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Araştırma çalışmalarına, önemli bir malzeme derlemeyi başardığım Şumnu, Razgrad, Vidin ve Filibe şehirlerinden başladım: Bu malzeme esas itibarıyla, kamu yapıları, çeşmeler, surlar, camiler, mezar anıtları vesaire üzerinde yer almış olup ilk yerlerinde ya da müzelerde muhafaza edilmiş olan Osmanlı kitabeleridir.

Savaş yüzünden çalışmalarına, Bulgar Bilimler Akademisi'nin de katkısıyla yeniden başlayabildiğim 1948 yılına kadar ara vermek zorunda kaldım. Bir aylık bir zaman içinde Filibe, Tırnova, Şumnu, Varna, Rusçuk, Köstendil ve Vidin'de çok sayıda Türk malzemesi derledim ve hem kitabelerin hem de bir gün tamamen ortadan kalkacak şekilde yıpranmakta olan Osmanlı binalarından alınmış bazı parçaların fotoğraflarını çektim.

Bu makalede, bu anıtların sadece bir bölümünden söz edeceğim. Meşgul olduğum malzemenin çok özel niteliğini ve Bulgaristan'da bu tür sorunlarla ilgilenen kişilerin çok sınırlı sayıda oluşunu gözönüne alarak, bu anıtların epigrafik ve paleografik ayrıntılarına girmemeyi düşündüm. Keza bu makalem, daha ziyade haber niteliğinde olacaktır. Eğer bu denemem gelecekte verimli bir çalışma ile, Türk hâkimiyetindeki Bulgar topraklarının medeniyet tarihinin yazılışına katkıları olacak kadroların hazırlanışına yardımcı olursa özellikle mutlu olacağım.

Şunları eklememe de izin veriniz ki, bu anıtları geçmişin utanç verici kölelik hatıraları olduğunu iddia ederek onların yok edilmesini temenni edenlerin görüşüne katılmıyorum, zira bu eserlerin özenle korunması ve incelenmesi gerekir. Bu zihniyet daha birkaç yıl önce bazı Bulgar aydınlarını karakterize etmekteydi. Nitekim 1948'de ülke içinde yaptığım gezi esnasında Tırnova müzesinin koruyucusu bana, sağda solda ayakta kalmış olan Türk anıtlarına özen göstermesi yüzünden kendisine tehdit mektupları gönderildiğini bildirmişti. Bulgaristan Bilimler Akademisi'nin Mayıs 1950 de yapılmış olan Arkeoloji toplantısında, Türk kültürüne ait anıtların tasnif ve etüdünün sağlayacağı yararlar hakkında görüşlerimi açıklamıştım¹⁰. Ve Bulgaristan'da, gerek yer üstündeki gerekse yer altındaki tarihi anıtlarla ilgili yasa tasarısının sözünü ettiğim Türk kültür anıtlarını da kapsamına almasını memnuniyetle müşahade ettim. Bu anıtların tanımlanması ve korunması için gelecekte, diğer bütün anıtlara gösterilecek olan özen uygulanacaktır. Bu yasa her ne kadar biraz gecikme ile gelmekte ise de bazı

¹⁰ *Première session scientifique de l'Institut d'Archéologie, Mai 1950, s. 387-391.*

anıtların korunması alanında gösterilen eski ihmali telafi etmekten de geri kalmayacaktır.

Konumun aslına gelebilmek için size önce ziyaret edebilme fırsatı bulduğum yerlerden söz edeceğim. Nitekim, bu anıtlardan bazılarının durumunu yerinde gördüm ve inceledim. Bugün için takip ettiğim amaç esas itibarıyla, sürekli olarak tahrip olmaya terk edilmiş bütün anıtları biraraya toplamaktır. Birçok Bulgar şehrinde başlamış olan düzenleme planlarının gerçekleşmesi birçok anıtın tahribine yol açmıştır.

Işirkov'un sözlerini tekrarlamak için bu yönde pek az -ya da hemen hemen hiç- iş yapılmış olduğunu söyleyeceğim. Son yirmi yıllık dönemde, Filibe müzesi, çeşmeler, kamu binaları, yıkık camiler, imaretler ya da diğer anıtlar üzerinde yer almış olan çok sayıda Türk kitabeleri ile zenginleştirilmiştir. Filibe'de, tıpkı diğer yer ve Bulgar şehirlerinde olduğu gibi, eski Türk bina ve anıtlarının tahribi kurtuluş ile birlikte başlamıştır ve bu şehirde halen korunmakta olan Türk anıtları iki elin parmak sayısını geçmemektedir. Mahalli müze, oraya taşınabilen anıtları özenle saklamaktadır. Gayrimenkullere gelince, bunlar ya şehircilik çalışmaları çerçevesinde planlı bir şekilde yıkılmaya tabi tutulmuşlar ya da basit ihmal sonucu yıkılmaya terk edilmişlerdir. Üzülecek tarafı şudur ki, bu kitabelerin çoğunun, monte edilmiş oldukları binaların ne olduğunu ve nerede bulduklarını bilememekteyiz, bu da ayrıca önemli bir husustur; zira kitabelerin metninden bu hususları çıkarmaya imkân yoktur. Burada sadece 40 × 33 ve 41 × 34 cm. çaplarında ve üzerlerinde II. Mahmud'un (1808-1839) tuğrasını taşıyan ve Filibe'deki (I) bazı binaların üzerinde bulunmuş olan iki mermer levhadan söz etmekle yetineceğim. Filibe'de ayrıca Türklerin zamanına ait olan bazı basit yapılar üzerinde de bu kitabelere rastlanmaktadır. Saat Tepe'deki saat kulesinin kapısının üzerinde, şu anlamda 6 satırlık bir yazı vardır: "Allah bu saati kutlu kılsın! Bu saat, tam ayarlı çalışması için büyük özen ve zahmet gösterilerek yenilenmiştir. Zafer ve şeref! Onu yaptırana da yüz katı zafer ve şeref! Bu zarif ve mükemmel saat kulesi 1221/1812'de inşa edilmiştir. Ona bakınız ve hayranlıkla seyrediniz".

Sarı Okul binasının duvarları üzerinde de zeminden oldukça yukarıda, Abdülaziz'in (1861-1876) tuğrasını ve 1285 tarihini taşıyan ve üzerinde, anlamı aşağıda görülen Osmanlıca kitabenin bulunduğu bir mermer levha vardır, bu yazının Bulgarca karşılığını ihtiva eden bir başka levha da binanın mukabil duvarı üzerinde yer almaktadır: "Bu milli merkez okulu Sultan Abdülaziz hazretlerinin yüksek fermanları üzerine, Filibe'nin Bulgar vatandaşlarının yardımlarıyla inşa edilmiştir. 17 Mart 1868."

Filibe'nin İmaret Camii'nde çok sayıda epigrafik malzeme bulunmaktadır; çünkü bu bina iyi korunmuş durumdadır; camide, mermer levhalar üzerine güzel yazı ve itina ile oyulmuş Arapça kitabeler yer almaktadır. Yazılar, hükümdarlık dönemi inşaat alanında çeşitli ve yoğun faaliyetlerle kendini gösteren -Osmanlı ülkelerinin diğer anıtlarına atıfta bulunurken göreceğimiz gibi- II. Mahmud zamanına aittir. İmaret Camii'nin yazıtlarının pek çoğu dini bir anlam taşımakta ve Bulgaristan'daki Osmanlı yazıtları için çok belirgin örnek teşkil eden tumturaklı övgüler ihtiva etmektedirler.

İmaret Camii'nin avlusunda, bölgenin Türkleri tarafından "Baba" olarak isimlendirilen ve efsaneye göre, 1364'te Filibe'yi fetheden, Lala Şahin'in oğlu Şahabettin Paşa'ya ait olduğu söylenen mezarın bulunduğu bir türbe (II) yer almaktadır.

Filibe'nin ortasında Cami-i Kebir denilen Büyük Camii, Muradiye Camii, ya da genel olarak Cumaya Camii adı verilen ve Şumnu'daki Şerif Halil Paşa Camii ile birlikte, Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyeti döneminde dini bir rol oynamış olan cami yükselmektedir. Caminin kapı sundurmasının üstünde yer alan kitabede, adını aldığı II. Murad'ın saltanat döneminde, 827/1423 yılında inşa edilmiş olduğu açıklanmaktadır. Bu cami Bulgaristan'daki Müslüman anıtlarının en eskilerinden biridir. İmaret Camii'nin mezar anıtlarının çoğu, mermer üzerine kazınmış ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ya da daha eski tarihlere ait olan Osmanlıca kitabeler ihtiva etmektedir. Kamu binaları arasında, Ljuben Karavelov caddesindeki inşa tarihi bilinmeyen eski hamamları zikretmek de yerinde olacaktır (III).

Tırnova'da, doğu yazılarını ve süslemelerini ihtiva eden hemen bütün Osmanlı anıtları (çeşme, mezar anıtları v.s.) mahalli müzede muhafaza edilmektedir. Ek'te, ortasında II. Mahmud'un tuğrası, yanlarında Arapça dini ayetler, altında da hayat kaynağı olan bu çeşmeyi yaptıran hayır sahibinin fikirlerini ifade eden iki satırlık bir yazının yer aldığı bir çeşme taşının fotoğrafını göreceksiniz (IV). Çeşmenin yeri belirtilmemektedir. Tuğra'ya gelince, bunun Sultan II. Mahmud dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Tzaravetz'deki Hisar Camii adıyla bilinen caminin harabeleri hâlâ daha durmaktadır, fakat bunlar kaybolmaya mahkûmdur (V). Ek'te yer alan fotoğraflar şunları göstermektedir: 1. Caminin harabesi ve kapı sundurması, 2. Altında 839/1435 tarihinin harflerle okunduğu Arapça kitabe, tarih bu mescidin inşa edildiği dönem olan II. Murad zamanıdır (VI). 3. Mescidin iç görünüşü ve Doğu Müslüman özelliklerini temsil eden renkleri ve süsleri ihtiva eden, kısmen muhafaza edilmiş resimler (VII). Mescidin

doğudan görünüşü (VIII). Burası dikdörtgen şeklinde ve çok iddiasız bir mimari ile yapılmış, üstünde bir orta kubbesi ve bir köşesinde de minaresi bulunan bir ibadethanedir. Bu mescidin yanında evvelce bir Türk mezarlığı vardı, burada bugün bile XVIII. yüzyıl sonuna ait mezar anıtlarına (taşlara) rastlanmaktadır.

Büyük bir Türk merkezi olan Tırnova'da yaklaşık 40 tane cami vardı; Türk yönetiminde cami haline getirilmiş ve adına Kavak Baba tekkesi denmiş olan eski, "Kırk Şehitler" Bulgar kilisesi hariç tutulursa, bugün bu camilerden geriye, Müslüman mahallesinde sadece bir tanesi kalmıştır. Halen Tırnova'da Türk dönemine ait bir tek bina, özellikle "Deboyi" adı verilen ve içinde şehrin mahkeme arşivlerinin saklanmakta olduğu, eski askeri depo binası kalmıştır. Binanın girişinde, Abdülaziz'in tuğrasını taşıyan ve üstünde 1287/1870 inşa yılının yazılı bulunduğu 6 satırlık Osmanlıca bir kitabe halen yerini korumaktadır.

Şumnu, en fazla Osmanlı kitabelerinin bulunduğu Bulgar şehirlerinden biridir, bu da Türklerin yönetiminde, Anadolu'nun uzak illerinden değişik dönemlerde gelerek buraya yerleşmiş olan yoğun Türk-Müslüman halkıyla, bu şehrin askeri ve idari bakımdan oynamış olduğu rolün bir sonucudur. Halen Türk halkın oldukça yüksek olan yüzde oranı ve korunmuş olan anıtlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan'daki ağır basan hâkimiyetinin yeterli bir kanıtıdır. Burada, Bulgaristan'ın başka yerlerinde olduğu gibi, Osmanlı anıtları harap olmakta ve yavaş yavaş kaybolmaktadır; bu anıtlara ait kitabelerin büyük bir bölümü, mahalli müze tarafından toplanmıştır, bu meyanda bazıları halen muhafaza edilmiş olan binaların üzerinde yerlerini korumaktadır. Yetmiş yıl kadar öncesinde varlıklarını korumuş olan -bazı yaşlıların söylediklerine göre- yüz kadar camiden günümüze, bizzat Türk asıllı halkın da terkettiği ve yok olması mukadder olan onbeş kadar cami kalmıştır. Bu dini yapılar arasında, inşa tarihi eski Osmanlı İmparatorluğu dönemine uzanan, Bulgaristan'ın en büyük camii de yer almaktadır ve özellikle Şerif Halil Paşa Camii, Duda'ya göre Osmanlı kubbeli yapıları için bir örnek teşkil etmektedir¹¹. Caminin kapı sundurması üzerinde yer alan Osmanlıca kitabe bize onun inşa edilmiş tarihini bildirmektedir, 1157/1744.

Şumnu kentinin günümüze kadar korunmuş olan mimari eserleri arasında kapalı çarşığı (IX-X), birçok defa restorasyonu yapılmış olan Sontur hamamlarını (XI), saat kulesini ve Levski caddesinde (XII) bulunan antrepo kalıntılarını zikretmek gerekir (XIII). Bedesten'in kitabesi bu gün mahalli müzede bulunmaktadır. Üzerindeki yazıların metni de şöyledir:

¹¹ Duda, a.g.e., s. 69.

“Bin (yıllar) tekrar (o) geliyor, Naima böyle gerçek bir tarihte, (bu) meydanda yeni güzel bir bedesten yapıldı, yıl 1221/1806”. Bu kitabe, bedestenin içindeki bir sütun üzerinde yer almaktaydı ve büyük bir ihtimalle, daha önceki bir tarihte inşa edilmiş olan binanın restorasyonu sırasında bu sütuna monte edilmiştir. Bedestenin kuzey giriş kapısının üstünde II. Mahmud’un (57 × 49 çapında) bir tuğrası yer almaktaydı, bu tuğra şimdi müzede bulunmaktadır (XIV). Bedesten, kitabesindeki tarihten anlaşıldığına göre Sultan Selim (1788-1808) in saltanatı döneminde yapılmıştır.

Saat kulesi (XV) ve kule ile birlikte yer alan Saat Camii 1153/1740’da inşa edilmişlerdir. Kulenin dibinde bugün hâlâ, üzerinde, şu anlamda, şairane sözler ihtiva eden bir kitabenin bulunduğu çeşme görülmektedir.

“Allah bu güzel kuleyi hayırlı kılsın! Bu kule taştan yapılmış zarif tepesi ile sema kubbesini delmektedir! Onun sesi çınladığı zaman Kaf dağındaki zümrütü anka kuşu tarafından duyulacaktır. Sinesi yorgun ve yolların tozuna bulanmış olan gurbet yolcusunun mutlu saatlerin beşinci darbesini duyacağı andan daha güzel ne olabilir. Allah bu kuleyi yaptırmanın hayrını kabul etsin ve onu mutluluk nuruyla aydınlatsın, zira o eşsiz bir eseri gerçekleştirmiştir. Ve ustası bu kuleye kusursuz, şahane bir saat yerleştirmiş, onun sayesinde de eşsiz bir ün kazanmıştır”.

Buna benzer daha başka tumturaklı övgüler ihtiva eden bu kitabe aşağıdaki kıta ile son bulmaktadır:

“Bu saatin rakkası Zühre yıldızı, çarkı kainat ve vuran çanı Allahın güneşi olsun” ve daha aşağıda: “Bu güzel yeni kule ve mabet Zübeyde’nin zarafeti ile çocuk kucaklıyormuşcasına bir çeşmeyi kolları arasında tutmaktadır” ve böyle sürüp gitmektedir.

Şumnu müzesinde korunmakta olan Osmanlı anıtları arasındaki bir sütun seçkin bir yer işgal etmektedir. Bu sütun II. Mahmud dönemine aittir. 2.45 m. yüksekliğindeki bir sütun üzerinde, 1837 yılında Silistre’ye giderken Şumnu’da mola vermiş olan II. Mahmud için söylenmiş, övgülerle dolu 14 satırlık bir kitabe yer almaktadır. Bu sütun ilkin şehrin ana caddesi üzerinde, kışlaların karşısında dikili idi. Bugün bu sütun bir duvarın karanlık bir köşesinde bulunmaktadır, bu nedenle fotoğrafını çekmek mümkün olamamıştır. Kitabenin başından sonuna kadar her ikinci mısranın sonu “Mahmud Han geldi” ibaresi ile bitmektedir. Kitabenin tam metni şöyledir:

1. Cesur, iyi düşünen ve cömert,
2. Bu mekânda kılıç ve kalem sahibi Mahmud Han geldi.

3. Dünyanın başka hiçbir padişahı gerçekte bu şehre gelmedi.
4. Meziyetleri ile Daryüs kadar ünlü Mahmud Han geldi.
5. Bu şehrin halkı nasıl canlanmazdı.
6. (Biliyordu ki) muzaffer Mahmud İsa'nın ruhunu canlandırarak Şumnu'ya geldi.
7. Burada mekânda dünya değerli olsun.
8. Zira Mahmud Han bereketi ile geldi.
9. Saltanat tahtında ömrü uzun olsun.
10. Dünyanın temel direği ve velinimetini Mahmud Han geldi.
11. Ey Akif, böyle bir tarih bin yılda bir olur.
12. Bu ovada deniz gibi, cömert, Mahmud Han geldi.
13. 1253/1837.
14. (bu yazıyı yazan) İzarizâde Mustafa fakir.

Artık mevcut olmayan çeşme ve binalara ait kitabeler mahalli müzede ya da müftülük dairesinde muhafaza edilmektedir. Şumnu'da bilinen en eski kitabenin tarihi 1002/1593'dir: Bir tarafında: “(Su bütün hayatın kaynağıdır) ve yaşayan herşey sudan gelir. Hancı Hacı Mustafa Memi, yıl 1002”- diğer tarafında: “Hancı Mustafa bin Hacı Memi, yıl 1002” yazılı olan bir çeşmeye ait çifte kitabe. Şumnu'daki yazılar arasında, şehirden iki Bulgar vatandaşının isimlerini “sahibü'l-hayrat” deyiimiyle ölümsüzleştiren iki tane levha vardır. Yirmi yıl kadar önce, şehir içinde, Saint-Archange kütüphanesinin üstünde, bugün artık mevcut olmayan ve kitabesi müzede saklanmakta olan bir çeşme yer almaktaydı. Bu kitabeler 42 × 37 cm boyutundaki bir mermer levha üzerine kazınmıştır. Kitabede Türkçe kafiyeyle olan şu iki mısra yer almaktadır:

Sahibü'l-hayrat-ı çeşme-i-revan
Kirci Vasil'in oğludur Yuvan 1271

Bu kitabe üzerinde Bulgarca olarak şu yazı yer alıyordu:

“Bu çeşme, Vasilyev Kircioğlu Ivan tarafından yaptırılmıştır: Ekim 26 1854”.

Eski Taşmağaza üzerinde yer alan ve şimdi mahalli müzede korunmakta olan kitabede (121 × 65 cm boyutunda mermer levha) Abdülmecid'in üstün niteliklerini ve meziyetlerini dile getiren tumturaklı övgülerden sonra şunlar yazılıdır:

“İşte Sultanın sadık bendelerinden olan tüccar Anastas, değer biçilmez inciler dökerek gönüller açan binayı inşa ettirmiştir” ve sonunda da:

“Anastas bu binayı çok şık bir şekilde süslemiş ve yeni bir mahzen inşa ettirmiştir. Yıl 1266/1849-50. Burada söz konusu olan kişi Şumnu'nun büyük tüccarı olan ve kurtuluştan önce ölmüş bulunan Anastas Stoyanov'dur. Şumnu'daki mezar anıtları arasında, ileri gelen Türklere ait olanlar vardır. Mesela Eski Cami'nin avlusunda mermerden yapılmış ve İmparatorluk ordularında yargıç olup 1188/1775'de ölen Hacı Nimetullah Efendi'ye ait bir taş ile, yanında, eski veziriazamlardan, 1205/1790 yılında ölmüş olan Rusçuklu Şerif Hasan Paşa'nın mezar taşı görülmektedir.

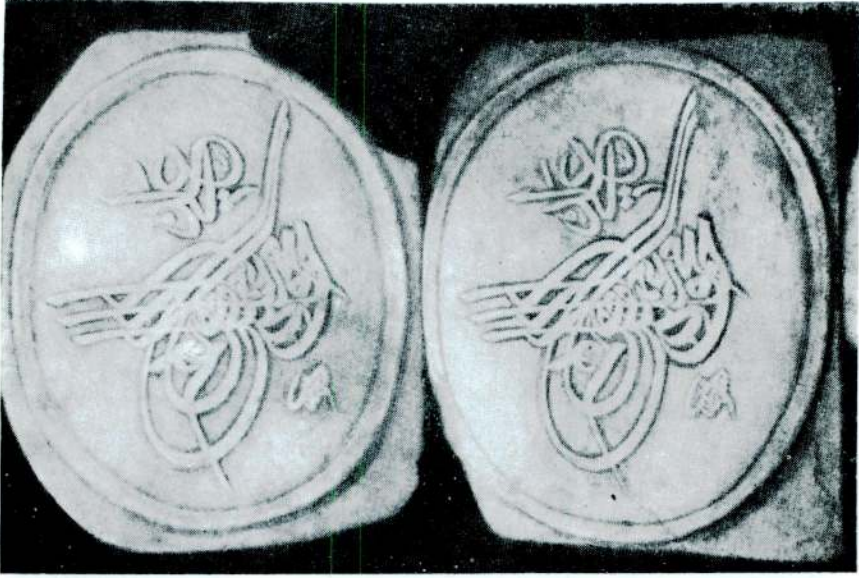
Tekke mezarlığında diğer anıtlar meyanında, üzerinde İmparatorluk ordusu mensubu Mirliva Hüseyin Paşa'nın, 1292/1875 yılında ölmüş olan eşi Fatma hanımın hatırasına dikilmiş bir mermer sütun da yer almaktadır. Bütün bu mezar anıtlarından, mermerleri üzerinde ileri gelen şahısların anısına uzun kitabeler taşıyanlar arasında isimleri bilinmeyen mütevazı anıtlar gözden kaçmaktadır.

1610'da Kazaklar tarafından yakılıp yıkılmış olan Varna şehrinde bütün bu eski anıtlardan sadece surlar ve diğer birkaç kale kalmıştır. Şkorpil'e göre¹² en eski kitabe İstanbul yolu üzerindeki köprüden sökülmüştür ve halen Varna müzesinde saklanmaktadır. Bu yazıdaki tarih 1174/1760 dır. Bununla beraber, bu şehrin müzesinde korunmakta olan Osmanlı eserleri arasında yaptığım bütün araştırmalarıma rağmen bu kitabeyi bulma imkânı elde edemedim.

Şkorpil bu kitabenin tercümesini şöyle yapmaktadır: “1758'de (Hicri 1174'de) Allahın bir afeti (bir sel) köprüyü yıkmıştır. Halk bu köprünün yeniden inşası için çabalarını birleştirmiştir”. Şkorpil tarihi şaşırmaktadır. 1760 yerine 1758 yazmıştır. Varna veya çevresinden gelen Osmanlı anıtlarının (özellikle kitabelerin) çoğu şehir müzesinde yer almaktadır. Şkorpil tarafından 1909'da yayınlanmış olan Bulgarca eserlerin gözden geçirilmesi, fotoğrafların kopyalarının düzene sokulması ve tarihlerin sıhhatli bir şekilde düzeltilmesi gerekir.

Kale, kışla, depo, hastane, şehirkapısı v.s. gibi yapılar üzerinde bulunan kitabelerin -daha önce de işaret ettiğim gibi- hemen hemen hepsi, saltanat dönemi, önemli inşaat çalışmaları ile göze çarpan II. Mahmud dönemine aittir. Çeşmeler, bazı Türklere ait hayır eserleri ve ileri gelen Türklere ait oldukları haşmetli görünüşlerinden ve kitabelerinin kapsamından anlaşılan mezar anıtları üzerinde hâlâ daha kitabelere rastlanmaktadır. Bunlardan sadece birkaçı üzerinde durmakla yetineceğim. En

¹² Şkorpil, a.g.e., s. 35.

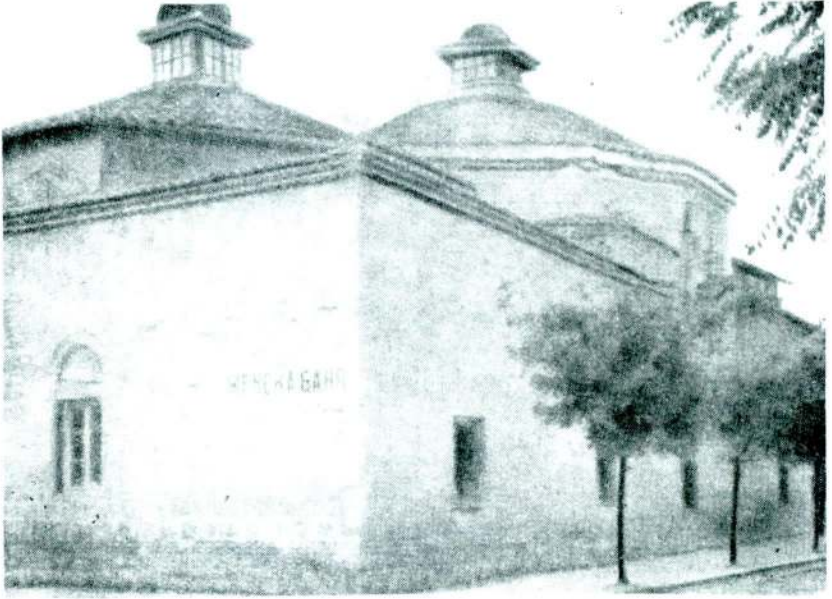

I

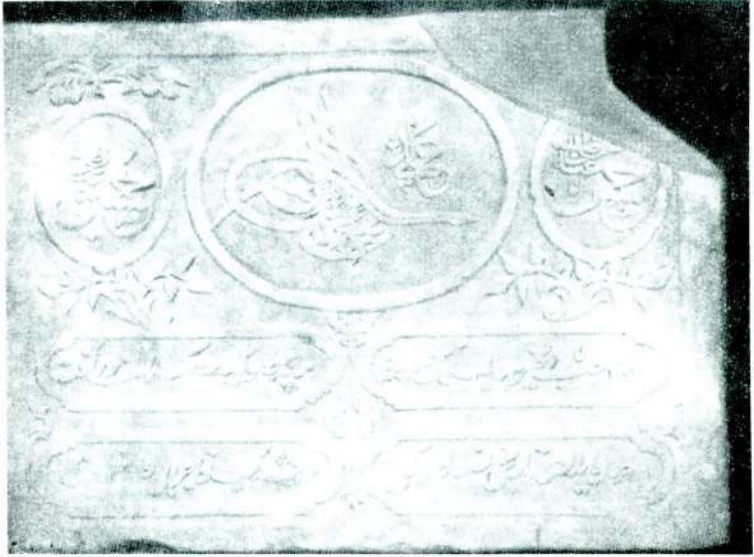

II

Yaşar Yücel

III

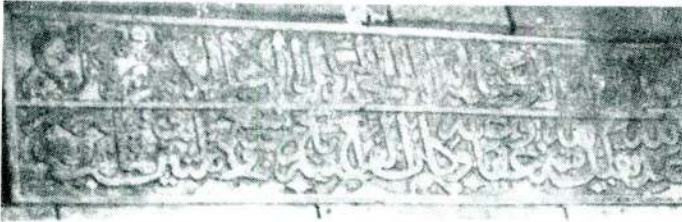

IV

V

VI

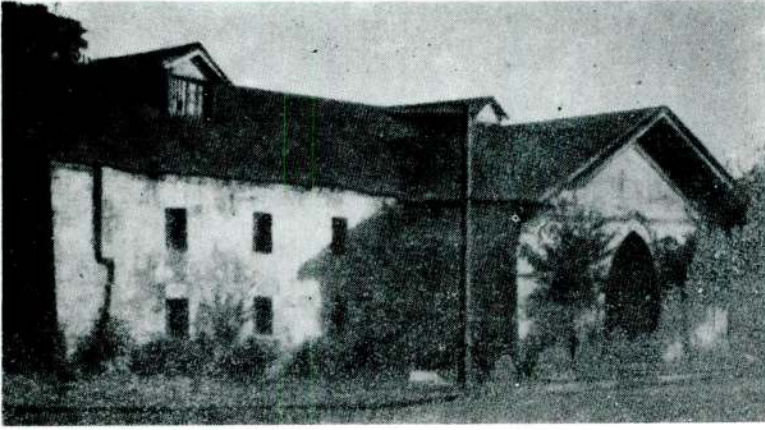
Yaşar Yücel

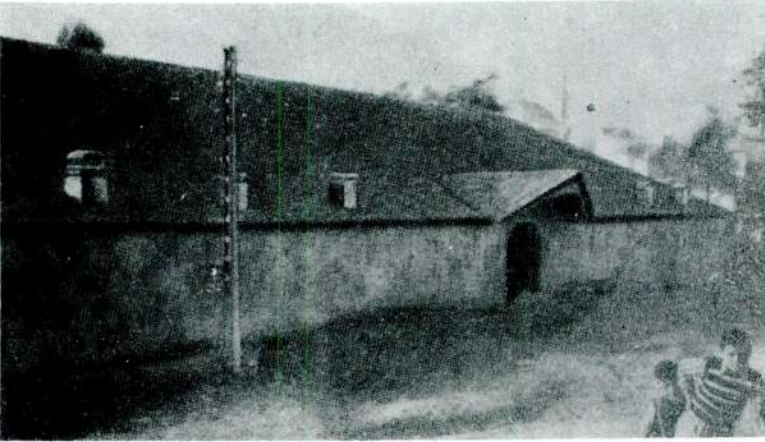
VII

VIII

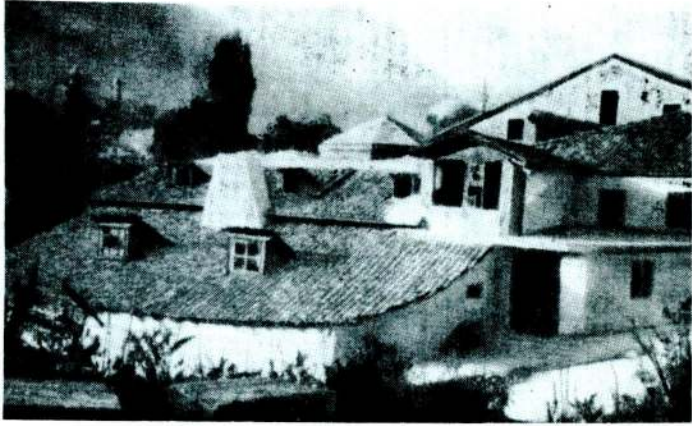

IX

X

Yaşar Yücel

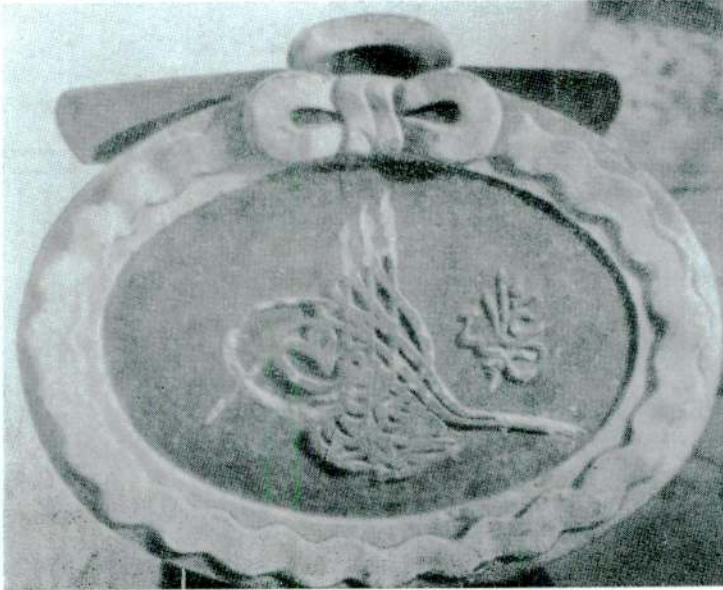
XI

XII

XIII

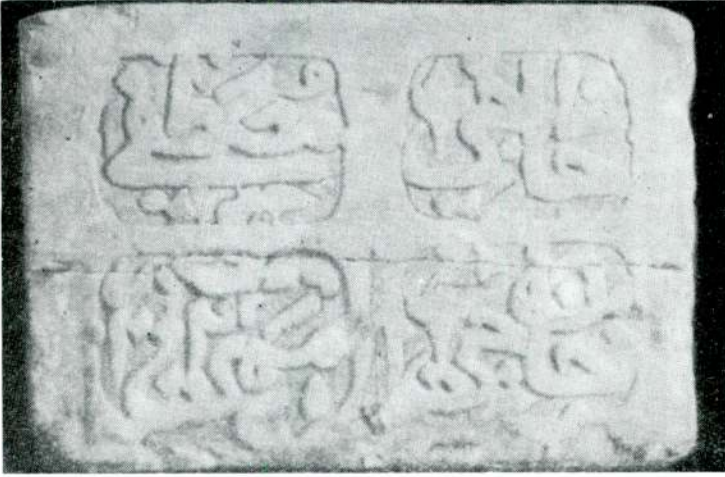
XIV

XV

XVI

XVII

XVIII

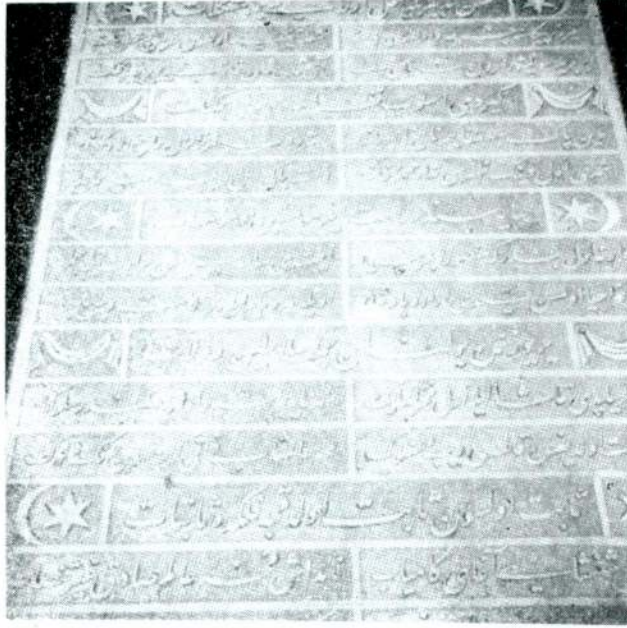
XIX

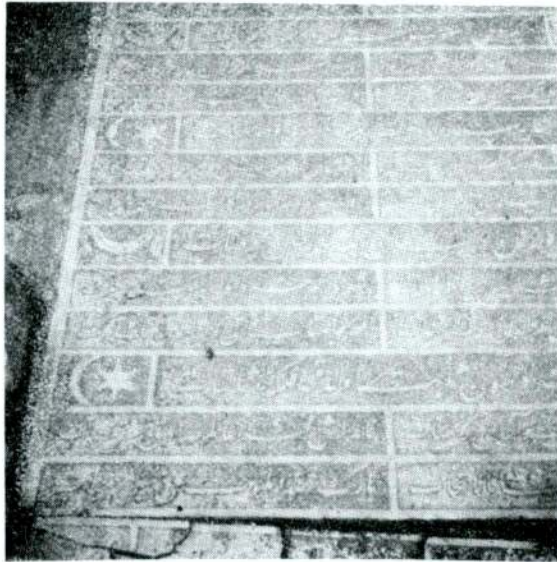
XX

XXIII

XXIV

XXV

XXVI

XXVII

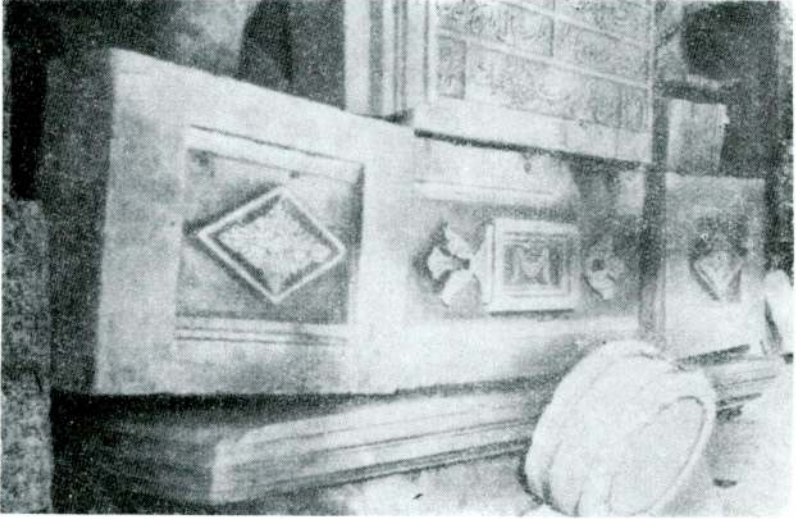
XXVIII

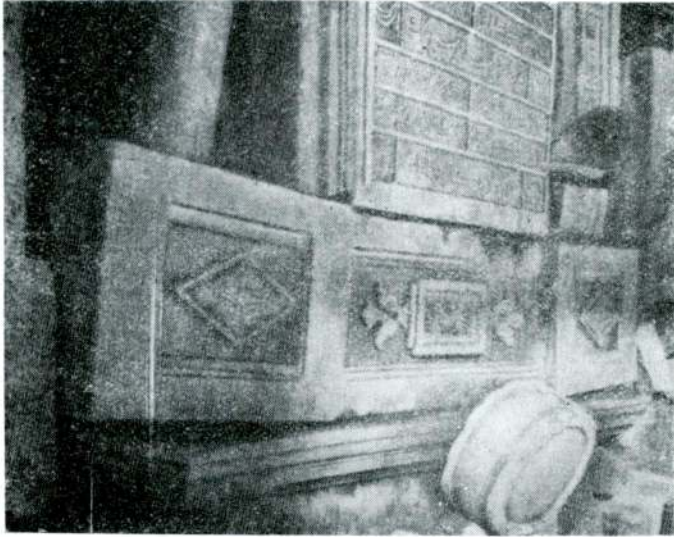
XXIX

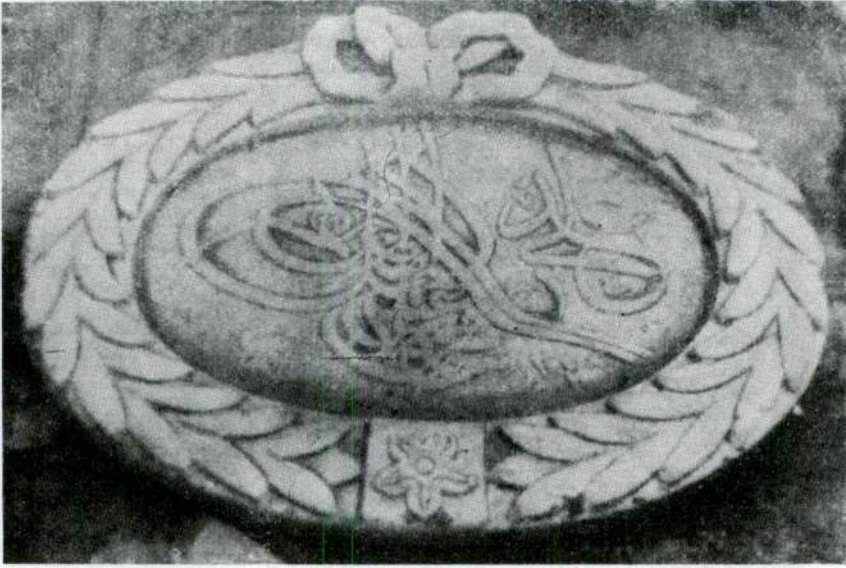
XXX

XXXI

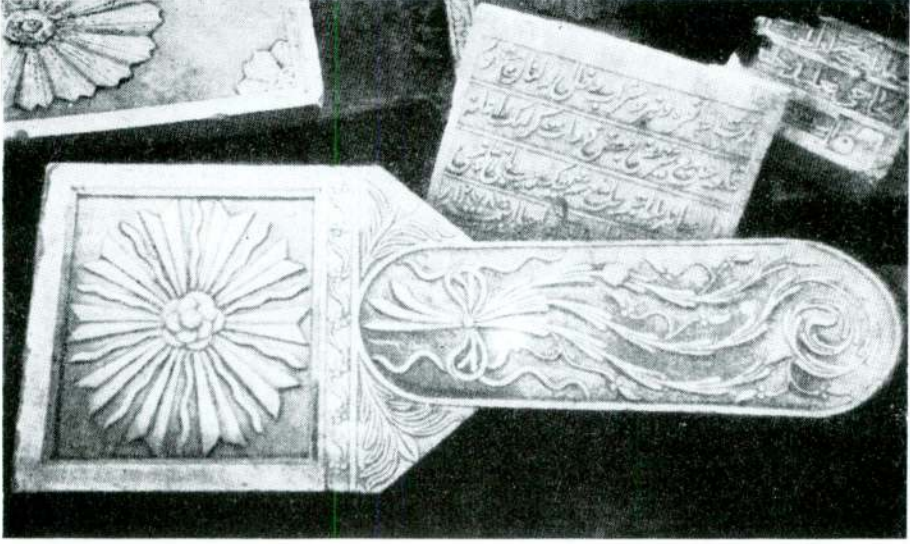

XXXII

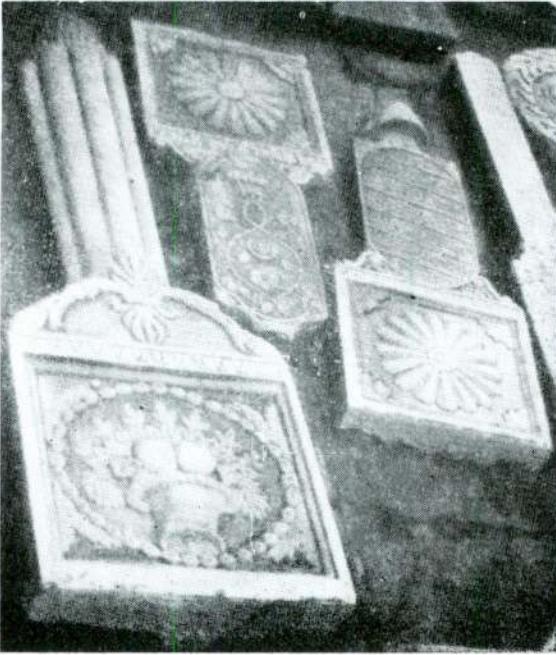

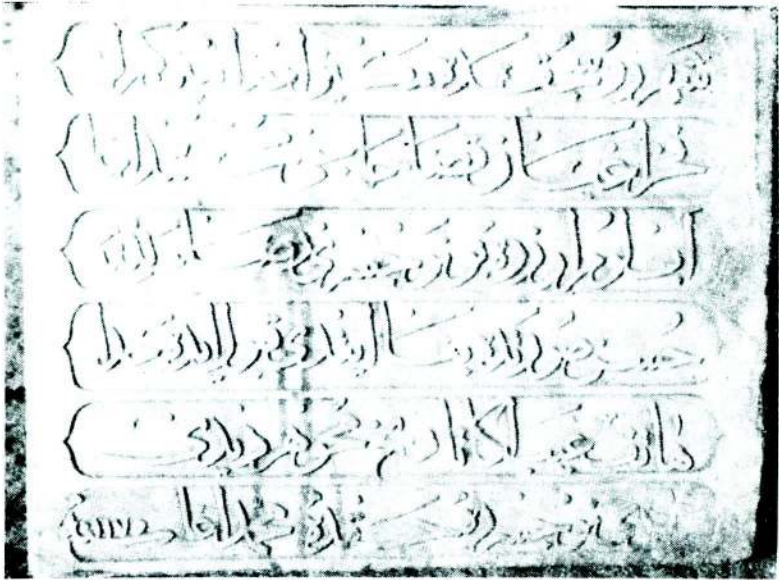

XXXV

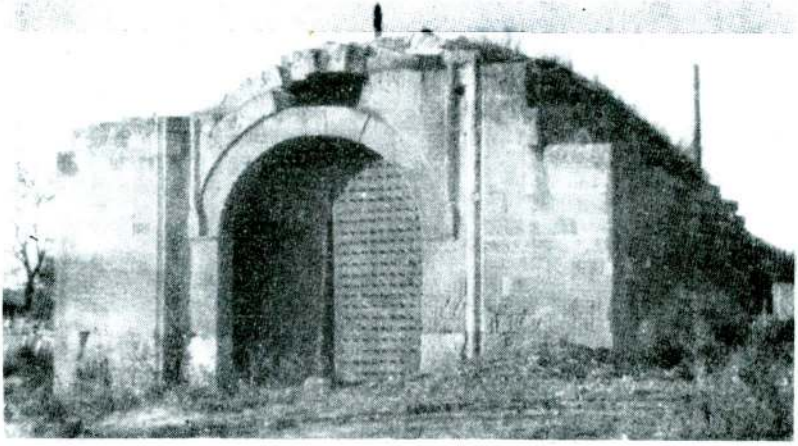

XXXVI

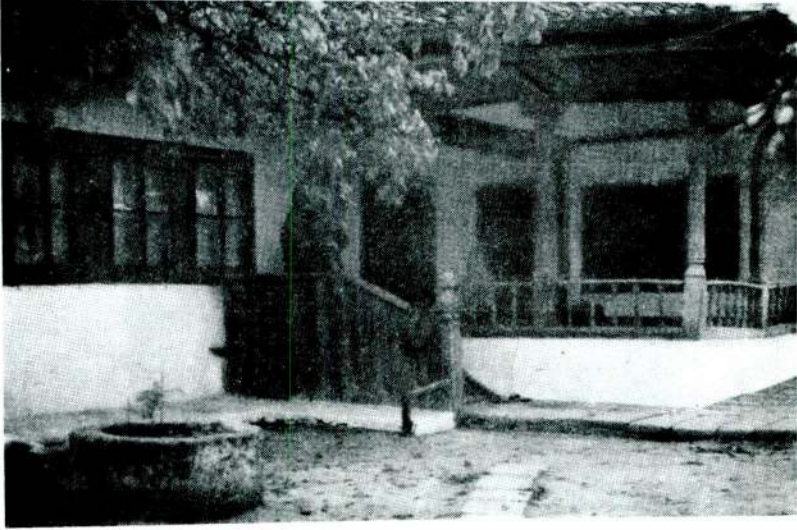
XXXVIII

XXXIX

XL

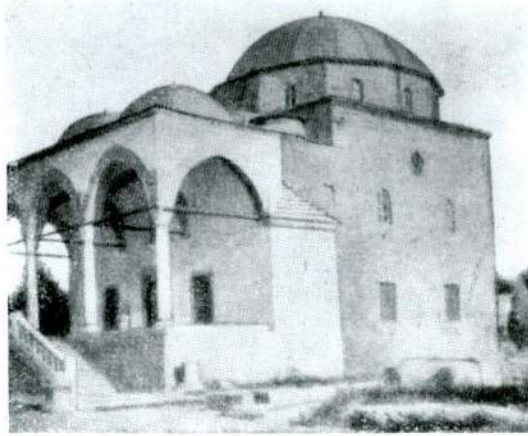
XLI

XLII

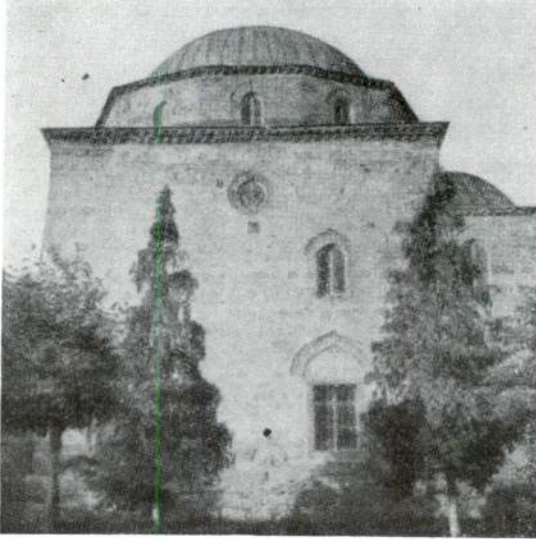
XLIII

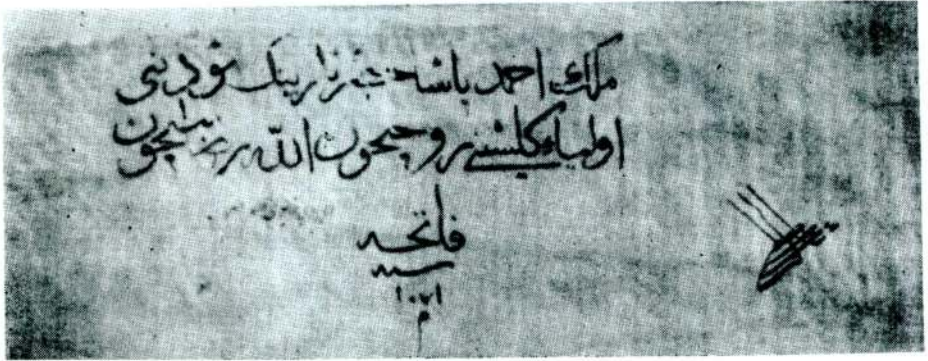
XLIV

XLV

XLVI

XLVIII

XLIX

L

eskisinin tarihi 1171/1757-58'dir (XVIII); bu kitabe 53 × 37 cm. boyutunda bir mermer levhadır, büyük bir ihtimal ile bir çeşme üzerinden sökülmüştür. Bu kitabenin ilgi çekici tarafı şimdiye kadar başka yerde rastlamadığım, “Sahibü'l-hayrat, El hac Nalband Halil, sene 1171” ibaresinin, meslek avadanlıklarının figüratif resimleriyle birlikte yazılmış oluşudur. Daha alttaki kitabede de 1264/1847-48'de yapılmış ve imanları uğruna şehit düşenlere ithaf edilmiş olan bir çeşmeden alınmıştır (XVII).

Ek'te Varna'nın bazı Sahibü'l-hayratının fotoğrafları da görülecektir; 1. 1268/1851 tarihini taşıyan ve Rüstem Alemdar ruhuna fatiha yazılı olan kitabedir. Bu kitabe büyük bir ihtimalle, metinde adı zikredilen kişi, yani Hacı Rüstem Alemdar tarafından yaptırılan bir binanın üzerinde yer almaktaydı. Kitabenin tam tercümesi şöyledir: Bu bina cennete ve ahiretin bütün nimetlerine kavuşmayı arzu eden hayır ve hasenat sahibinin eseridir. Ruhuna Fatiha (XIX); 2. 1273/1856 tarihini taşıyan ve bu levhanın üzerine monte edilmiş olduğu binayı yaptırmış olan hayır sahibi Latifoğlu Mehmet Ağa'nın adını onurlandıran kitabe. (XX) Buradaki yazının kapsamı bundan öncekinin hemen hemen aynıdır. Son olarak, tarihleri, sırasıyla 1254/1838 (XXI) ve 1284/1867 olan ve yazı metinleri de daha önceki iki kitabenin benzeri olan ve bu nedenle sözünü etmediğim diğer iki kitabeye işaret edelim. Bu taşların başlangıçtaki yerlerinin neresi olduğunu kestirmemiz mümkün olmamıştır. Bu yerlerin birer çeşme olabileceği tahmin edilmektedir.

1834 yılına kadar Varna'daki Milli Tiyatro meydanında yer almış bulunan çeşmenin büyük kitabesi konusunda birkaç kelime eklemek isterim. (XXII den XXXII ye kadar). Mahalli Müze uzun süredenberi bir fotoğrafı muhafaza etmektedir: Bu kitabe, daha sonra restore edilmek üzere buraya nakledilmişti. Anlaşıldığına göre yazının yeni müze binasının duvarına çakılması düşünülmektedir. Kitabe, hüsnühatla yazılmış olan ve 1.88 × 1.24 m., 1.67 × 1.34 m. ve 1.78 × 1.35 m boyutlarında üç mermer levha üzerine hakkedilmiş bulunan 46 satırdan oluşmaktadır. Bu üç mermer levha, elips şeklindeki kalın bir beyaz mermer plaka üzerine monte edilmiştir, çevresi bir dalla çevrilmiş olup üzerine de bir yıldız yerleştirilmiştir. Bu levhalar halen müzenin avlusunu hemen hemen kaplamaktadırlar; bu yüzden onların fotoğrafını çekmem çok zor oldu. (Bununla beraber bu kitabenin ilişikteki fotoğraflardan yararlanılarak yeniden monte edilmesi mümkündür.)

Bu makalenin başında işaret ettiğim veçhile, kitabenin Bulgarca versiyonu 1909 yılında, Şkorpil tarafından “Varna Arkeoloji Derneği

Bülteni”nde yayınlanmıştır. Şkorpil’e göre bu kitabe Türkçeden Fransızcaya, Varna Rüşdiyesi öğretmeni Halil Bey tarafından tercüme edilmiştir¹³. Yazı, T.N. Siskov tarafından Fransızcadan Bulgarcaya çevrilmiş ve ilk defa olmak üzere 1889’da “Varna Belediye Gazetesi”nin 13. sayısında (Bulgarca) yayınlanmıştır. Burada kitabenin tam tercümesini vermeyeceğim. Muhtevası, II. Mahmud için yapılmış olan, onun askerlerinin kâfirlere karşı kazandığı zaferleri, Daryüs’ün ve Büyük İskender’in zaferleriyle kıyaslanan zaferleri dile getiren tumturaklı ve sıradan övgülerden ibarettir. Kitabenin en önemli pasajı, Varna’da bu dönemde gerçekleştirilmiş olan inşaat faaliyetini açıklamaktadır. Bu bölümde, ayrıntı ve gösteriş bir yana bırakılırsa, şehrin surları ve hendekleri, kışlaları, belediye depoları v.s. hakkındaki açıklamalar dile getirilmektedir “Mahmut Han Varna’ya gerçekten hayat verdi”. Kitabenin tarihi 1250/1834 dir. Şuna dikkat edelim ki bu kitabeyi mermer üzerine hak eden kişi, Şumnu’daki Sultan Mahmud sütununun yazılarını yazan ustadır, yani İşarizâde Mustafa İzzet’tir (Şumnu’da Akif). Bu husus harflerin aynı şekilde bacakları, çeşitli yazı işaretleriyle bizzat kendini gösteriyordu. Varna’daki anıtlar hakkındaki açıklamamda, aslında bize bilinmeyen bir bina üzerinde yer alan II. Mahmud’un bir tuğrasından (XXXIII) ve yazılı ya da yazısız olarak zengin motiflerle süslü birkaç mezar anıtından başka birşeyden sözlemeyeceğim (XXXIV, XXXV, XXXVI.).

Bu incelemenin başlangıcında bahsettiğim gibi Rusçuk’da pek az Osmanlı eseri kalmıştır. Şehir müzesinde yedi tane kadar bina, çeşme, köprü kitabesi, Selim III’ün tuğrasını taşıyan bir saat ve yeri bile bilinmeyen birkaç mezar taşı görülmektedir. Bu anıtlardan söz etmek için, en başta, 1175/1761 yılında Mahmud Ağa adında biri tarafından Lom ırmağı üzerinde yaptırılmış olan köprünün kitabesi ile, süslü bir mezar taşını zikredeceğim (XXXVII ve XXXVIII). Köprünün kitabesini oluşturan altı satırın muhtevası şöyledir:

1. Rusçuk şehri sakini Gümrük şefi (gümrük emîni)
2. İlçenin medarı iftiharî (Ayan) Hacı Mahmud Ağa.
3. Allah rızası için Lom ırmağı üzerine bu yeni köprüyü
4. Muhteşem bir şekilde yaptırdı, Allah razı olsun.
5. Gözle görülmeyen bölüştürücü (Allah) ona (köprüye) değerli bir tarih verdi, yıl 1175/1761.

¹³ H.K. Şkorpil, *Les fortifications turques à Varna de 1814-1834*, Le livre II “Bulletin de l’Ist.”, s. 39-42; Le livre II, s. 39, 43.

Ruşçuk'ta Meteriz adı verilen eski şehir surlarının üstünde bugün, şehrin güneybatı bölümünde, Ste. Petka Kilisesi yakınında yer alan kapıdan başka birşey kalmamıştır (XXXIX).

Rönesans bulvarında, Ste. Vierge Kilisesinin karşısında yüksek kaidesi üzerine II. Mahmud sütunu ayakta durmaktadır. Sultan Mahmud Silistre'ye giderken Şumnu'yu ziyaret ettikten sonra Rusçuk'a da uğramıştı. Bu olayı temsil eden 2.10 m yüksekliğindeki sütunun üzerinde 19 satırlık ve anlamı Şumnu'dakinin benzeri olan bir kitabe bulunmaktadır¹⁴. Kitabe 1253/1837'de Şumnu'da ve Varna'da II. Mahmud onuruna hakkedilmiş olan kitabelerin ustası İşarizâde Mustafa İzzet'tir. (XL)

Ruşçuk'daki Osmanlı kitabeleri ile ilgili açıklamamı bitirirken, 1252/1836'da inşa edilmiş olan Şaazeli Tekke (XLI) hakkında birkaç kelime ekliyeceğim. Bu tekkenin avlusunda tekkenin önemli kurucularının ve bağışçıların mezar taşlarını ihtiva eden mezarlar yer almaktadır. Tekkede kumaş üzerine işlenmiş, ya da kâğıt üzerine basılmış olmak üzere Osmanlıca ve Arapça her türlü ayet ve beyitler bir arada toplanmıştır. Tekkenin ağaç üzerine oyma tavanları, motiflerinin çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. Bu tekke günümüzde de şehrin Türk sakinleri tarafından kullanılmaktadır.

Vidin'in epigrafik anıtlarından en eskileri arasında Baba Vida şehrinin eski kalesinin kitabelerine işaret etmek gerekir. Bu şehir Türkler tarafından yeniden inşa edilmiştir; şehrin kapıları üzerinde muhafaza edilmiş olan bazı kitabelerden de söz etmek yerinde olacaktır. Kale içinde bugün sadece iki Osmanlıca kitabe göze çarpmaktadır: Bunlardan biri, bu şehre yaptığım ziyaret sırasında, yerden çok yüksekte oluşu yüzünden kopyasını çıkarma ya da fotoğrafını çekme imkânı bulamadığım, kule üzerindeki kitabedir. İkincisi ise Tuna nehrine bakan bir ön avlunun iç duvarı üzerinde 117 × 59 cm. boyutundaki kitabedir. 6 satırdan oluşan bu yazının anlamı şöyledir: "Sultan Ahmed Cihan hükümdarı (III); sözü kanun demektir. Sevgi dolu Mustafa Paşa, onun gözetici ve valisi. Tuna kıyısında, düşmana karşı savunma için bir sur inşa ettirdi hem de ne kale duvarı! Burada belki de Büyük İskender'in kalesi bulunuyordu. Bu sur ve bu kale cephe üzerinde güzellik veren bir ben gibidir, sene 1136/1723" (XLII). Kalenin etrafını çeviren şehir surları temelleri günümüze kadar muhafaza edilmiş olan üç kapı ile donatılmıştır: İstanbul kapı, Pazar kapı ve Boqluq kapı. Pazar kapı üzerinde şöyle bir kitabe yer almaktadır: "Mustafa ağa binlerce bilgisi olan bir adamdı. O bu kalenin inşası ile görevlendirildi, inşaat sanatında en

¹⁴ II. Mahmud'un 1837'deki Bulgaristan seyahati "édite par l'Institut des Arts plastiques auprès de l'Académie des Sciences de Bulgarie.

büyük bilgiye sahipti. Kaleyi çizme ve inşa etme görevini üstlendi. Kalenin görüntüsünü ve durumunu tesbit ettikten sonra temellerini attı. Onun inşa ettiği sur duvarı seyredenleri hayran bıraktı. İnşaat işinde kullandığı bilgi ve sanat ne kadar büyüktü. İnsanı korumak için ne güzel bir sığınak yarattı. Allah bu kaleyi, müminleri koruması için düşman topraklarından esirgesin. Sene 1132/1719". Bu kitabe aynı zamanda Vidin'in en eski kitabesidir.

XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyılın başında Vidin adı Osman Pazvandoğlu adıyla sıkı sıkıya bağlıydı. Vidin'de muhafaza edilmiş olan Osmanlı eserlerinin büyük bir bölümü, bir Fransız tarihçisinin o dönemde, "eğer kader ondan yana olsaydı veya Fransa ona yardım etseydi tahta kadar yükselme imkânını elde edebilecek bütün niteliklere sahip olabilecekti" dediği bu adamın ismini taşımaktadır.

Vidin'deki Türk anıtlarını tanımak için inceden inceye araştırmalar yapmaya gerek yoktur. Cami-i Cedid'in avlusunda ve Osman Pazvandoğlu Camii'nin içinde bu şehre ait olan hemen hemen bütün anıtlar bir arada toplanmıştır. Eski müftü Hafız Sabit ve eski müze koruyucusu Vasil Atanasov-halen ölmüştür-bu eserlerin korunmasında adı anılmaya değer kişilerdir.

Osman Pazvandoğlu Camii'nin içinde, çevrede bulunmuş olan, üzerlerinde güzel metinlerin ve zarif süslemelerin yer aldığı mezar taşları ve ayrıca bir zamanlar okulların, çeşmelerin, camilerin cephelerinde yer almış bulunan ve kitabelerinde, askeri faaliyetinin dışında, okul, kamu binası, cami, çeşme ve içme suyu bentleri gibi, çevrede hem pek iyisi olmayan hem de yeteri sayıda bulunmayan yapıların inşa edilmesiyle meşgul olan, Vidin valisi Osman Pazvandoğlu'nun adının zikredildiği mermer levhalar görülmektedir. Kamuya ait ve kültürel amaçlı binaların yapımına ayırdığı faaliyeti dolayısıyla Osman Pazvandoğlu, sadece kendi dindaşlarının değil aynı zamanda, onu kendileri için âdil ve tarafsız bir hâmi olarak gören Bulgar halkının da güvenini ve sevgisini kazanmıştı. Burada, insan bilgeliğinin ve felsefesinin, dünyadaki hayatın fâniliği karşısındaki duygusunu dile getiren bir mezartaşı kitabesinden söz edeceğim. Türk halk diliyle yazılmış olan bu kitabe Osman Pazvandoğlu Camii'nde bulunmaktadır. Yazının Türkçe olarak metni şöyledir:

1. Gel efendim, nazar eyle şu mezarım taşına
2. Akıl isen gafil olma, aklını al başına
3. Salınıp gezerken bak neler geldi başıma
4. Akıbet turab oldum taş dikildi başıma

5. İkinci orduyi hümayun süvari dördüncü

6. Alayın eczacı Kolağası İbrahim

7. efendinin halilesi merhum Fatma hanım Ruhuna Fatiha sene 1280/
1863.

Son yıllarda Vidin müzesi, çeşmelerden ve yıkık Osmanlı binalarından bazı eserler derlemiştir. Burada aynı zamanda Boyan Tchonosse meydanındaki büyük çeşme de yer almaktadır.

Çeşme 9.25 m. uzunluğunda ve 3.45 m yüksekliğindedir. Müze görevlilerinin ifadesine göre bu çeşme Tuna'nın yanındaki parka yeniden inşa edilecektir. Çeşmenin kitabesi Osman Pazvandoğlu Camii'nde yer almaktadır. Vidin müzesinin elde ettiği Osmanlı eserleri arasında eski Neptune otelinin karşısında yeni yapılan marşandiz garının hafriyatı sırasında bulunmuş olan 45 × 22 cm. boyutundaki bir mermer levhadan sözetmek yerinde olacaktır. Bu aynı yerde bir zamanlar, kitabesi bir eski duvar üzerinde bulunmuş olup bugün Osman Pazvandoğlu Camii'nde korunmakta olan, Yala Camii yer almaktaydı. Bu buluntuların eski yeri, caddenin bugünkü seviyesinden 1,5 m aşağıda bulunmaktadır. Üzerindeki kısa yazı Türkçe olarak iki satırdan ibarettir:

1. 1292/1875 senesi martında Tuna

2. buraya çıktı.

Vidin Tiyatrosunun duvarının üstünde, cadde seviyesinin 1.40 m. yukarısında, bronz bir levha üzerine hakkedilmiş olan şu kitabe okunmaktadır: "4 Mart 1942 sel baskını sırasında su bu seviyeye ulaşmıştır". Bundan şu sonuç çıkmaktadır ki son sel baskınları esnasında Tuna'nın suları bu bölgede 1875 Martındaki seviyeyi 2,90 m. aşmıştır.

Osmanlı döneminin bütün epigrafik ve mimarlık eserleri üzerinde ayrı ayrı durmayacağım. Daha önce de belirttiğim gibi bu eserler, büyük bölümü ile, Pazvandoğlu Camii'nde bulunmaktadır. Şehirde bugün de dağınık şekilde kitabelere rastlanmaktadır. Bunların arasından en önemlilerinin tercümelerini sunuyorum ve aşağıdaki satırlarda okuyucu bunlardan bir tanesini daha bulacaktır. Vidin'deki mezar anıtları arasında, halen Mustafa Paşa camii'nin avlusunda yer alan Osman Pazvandoğlu'na ait mezar anıtı özellikle işaret edilmeye değer olamıdır. Bu anıt üzerinde hakkedilmiş olan yazının tercümesi şöyledir:

"Ey ölenler için dua eden mümin, beni örnek al ve mümkün ise herkese iyilik et. Bil ki öbür dünyada yaptıklarının hesabını vereceksin, ruhun bedenini terkettiği anda yaptığın iyiliği göstermek zorunda kalacaksın.

Dualarında Pazvand'ın oğlu Osman fakiri hatırla ve yapacağın her iyiliği bizzat kendine yaparsın. Sene 1221/1806-7".

Vidin'deki kitabelerin ayrıntılı yayını, Jireček'in 1916'dan itibaren bize sözünü ettiği Osmanlı kitabelerinin tümünün, ilerde yapılacak olan yayınına dahil edilecektir.

Bu satırlar arasında daha önce size işaret etmiş olduğum gibi, Köstendil şehrinin ve bölgesinin ve genel bir anlamda Kuzey Makedonya'nın tamamının Osmanlı epigrafik ve mimarlık eserlerinin bazılarını 50 yıl önce Jordan Ivanov yayınlamıştır. 1949 da, Köstendil'de bulunan Osmanlı eserlerini yerinde incelemek üzere, birkaç günlüğüne oraya gitme fırsatı buldum. Bu inceleme gezim sırasında durumun hissedilir derecede değişmiş olduğunu farkettim. Ivanov tarafından harabelerinin fotoğrafı çekilmiş olan ve görüntüsü hâlâ daha binanın hayalini canlandıran eski Deve Hanlarının yerinde bugün hemen hiçbir şey kalmamıştır. Şehirdeki bir evin avlusunda, sadece bir duvar kalıntısı görünüyordu ve bunun da bu yapının nasıl birşey olduğu hakkında fikir vermesi mümkün değildi (XLIII). Daha beteri, Ivanov'un kitabında sözünü ettiği ve bir kopyası ile tercümesini verdiği mermer kitabeye hiçbir yerde rastlanamadı (adı geçen eser sayfa 172 ve 400).

Bu kitabe, Ivanov'a göre Pedagoji okulunda bulunmaktaydı. Oysa, bu konuda şehrin öğretmeni Jordan Zahariev'den ve eski müze koruyucusu B. Lazov'dan edindiğim bilgilere göre, bu kitabenin tamamen kaybolmuş kabul edilmesi gerekmektedir.

İnceli Ahmed Bey Zogu Camii'nin girişinde -halen şehir müzesidir- yer alan bir başka kitabe ise Jordan Ivanov'un bir yayınına konu teşkil etmişti. Bay Ivanov'un ifadeleri dışında, Köstendil'in eski belediye başkanı Georgi Efremov "Müze ziyaretçileri" adlı kitabında ve yapmış olduğu açılış konuşmasında 1944 yılına kadar "İnceli" Camii'nin tamamen terkedilmiş durumda olduğunu ve iç duvar sıvasının döküldüğünü, tabanın harab olduğunu ve uzun yıllar ordu deposu olarak kullanıldıktan sonra mahfilinin altının delinmiş olduğunu belirtmektedir. Bu caminin eski zamanlardaki durumuna getirilmesi için bütün bir yıl çalışılmıştır "bu dönemin mimari sanatının ifadesi, değer biçilemez bir hazine olan bir XVI. yüzyıl eseridir". Bu cami, -dış duvarında yazılı olan tarihlerden anlaşıldığına göre- 983-985/1575-1577 yılları arasında inşa edilmiştir, ikinci tarih (985) bu makaleye ekli olan fotoğraf üzerinde okunabilmektedir. Tarih çok yükseğe, kubbenin altına sağdaki pencerenin sol tarafına yerleştirilmiştir (XLIV, XLV, XLVI).

Camiin girişinin üst tarafında bugün yerini korumakta olan ve Ivanov'un bize bir kopyasını verdiği (adı geçen kitapta sayfa 400 e bakınız) kitabeden, caminin 1147/1734 yılında restore edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin serbest tercümesi şöyledir: "Bu camii yaptıranın a lı ebediyete kadar yaşasın. Yarabbi bu camii restore edeni de bu dünyada ve ahirette hayırlandır. Onun sadık ziyaretçilerine cömertliğinin kapılarını aç ve cennette onları nurunla onurlandır".

Ivanov'un kitabında söz etmeden geçiştirdiği husus, caminin giriş kapısının pencerelerinin etrafındaki ve bizzat cami kapısının etrafındaki mermer çerçevelerin üzerinde silinmeyen çini mürekkebi ile az çok büyük olarak çizilmiş Arap harflerinin serpiştirilmiş oluşudur. Bu yazılar Kuran'dan ayetler, camii ziyaret edenlerin Arapça ve Türkçe notları ve imzalarıdır. Bu yazılar değişik tarihlere aittir: 987/1579, 1071/1660 ve 1117/1705. Bunlardan sadece birini ve özellikle kapı sundurmasının sağ penceresinin üstünde bulunan yazıdan söz edeceğim: bu yazı müezzinin ruhu için fatiha'dır -merhum Melek Ahmet Paşa, tarih 1071/1660 (XLVII).

Genel olarak söylenebilir ki Köstendil'de nadir bulunan Osmanlı anıtları, Ivanov'un kısmen sözünü ettiği eserler ortadan kalkmışlar ya da kalkmak üzeredirler ve mahalli Müze tarafından derlenmekte olan eserler tamamen önemsiz şeylerdir.

Pirkos kulesinde bazı yeni kitabeler bulunmuştur: 1. Şeyh İsmail efendi adında bir kişinin eşine ithaf edilmiş, 1251/1835 tarihi ve bir fatiha dileği ihtiva eden mezartaşı yazısı (XLVIII); 2. Restore edilmiş bir binanın üzerinden sökülmüş olan kitabe-yeri bilinmiyor: Kitabenin tarihi 1262/1845 (XLIX); bundan başka geriye müze tarafından derlenecek (ya da daha önce derlenmiş) birkaç parça kalmaktadır. Müzenin avlusunda, üzerinde 5 satırlık bir yazı ve 1265/1848 tarihi bulunan ve bir çeşmenin üzerinden çıkarılmış olan mermer bir levha yer almaktadır. Levha üzerindeki kitabe metni diğer çeşmelerdeki kitabelerin benzeridir; burada suyun taşıdığı kutsallıktan söz edilmekte, çeşmeyi inşa ettirenlerin veya hayır sahiplerinin isimleri onurlandırılmaktadır (L). Levhanın üst kısmı elips şeklinde tıraşlanmış, bu elipsin ortasına bir dal ile çevrilmiş olan II. Abdülhamid'in tuğrası işlenmiştir. Müze görevlileri bu levhanın ait olduğu çeşmenin yeri hakkında bana hiçbir bilgi verememişlerdir. Sanırım ki, Köstendil'de yeni bulunmuş kitabeler için konuyu daha fazla uzatmak gereksiz olacaktır. Bunlara sadece hatırlatmak üzere değineceğim. Bunların fotoğraflarını, bu makalenin eki olarak sunuyorum. Bunların tam tercümeleri ise başka bir yazının konusunu oluşturacaklardır.

Bulgaristan'daki Osmanlı mimarlık anıtlarının hepsinin ortaya konup tasnif edilmesi gereklidir: Harabe durumuna düşmüş olan anıtların kitabelerine gelince, bunların müzeler tarafından derlenmeleri gerekir. Bazı yerlerde bu iş zaten yapılmış ya da yapılmaktadır, ancak bütün bunlar tatmin edici olmaktan uzaktırlar. Şunu gözönünde tutalım ki, Türk epigrafisi ve mimarlık anıtlarının çoğu hakkında bugüne kadar çok az şey yazılmıştır. Bu eserlerden, özellikle Bulgar şehirleri ve sit alanları tarihinde söz edilmektedir. Bu konunun yararları inkâr edilemez ve bu tür eserlerin toplanmasına ve korunmasına devam edilmesi zorunludur. Epigrafi anıtlarından Osmanlı anıtlarını kastediyorum ve Evlâk arkeoloji perspektifi planında bunlara ilk defa yer ayrılmaktadır. "Epigrafi" bölümü, cilt I de şöyle yazılmaktadır: "bütün kitabelerin, şu hususları kapsayacak olan bir derleme içinde toplanması gerekir: Bulgaristan'daki Yunan ve Latin kitabeleri,- ortaçağ kitabeleri Yunan ve Latin-, Slav kitabeleri, Türkçe kitabeler, İbrani ve Ermenice kitabeler". Ve daha aşağıda da şöyle denmektedir: "Yukarıda sözü edilen işlerin gerçekleştirilmesine, bölge ve devirlere göre yapılmış olan özel koleksiyonların birleştirilmesi ile başlamak gerekir"¹⁵. Bu son paragrafın esprisine uyabilmek için ben burada, uzmanların dikkatlerini, Bulgaristan'da bulunan ve o uzmanların incelemesine daima hazır olan Osmanlı mimarlık anıtları üzerine çekmeğe cüret ederek, yayınlanmamış kitabeler adı altındaki mütevazî katkımı sunuyorum. Şunu vurgulamak gerekir ki, Bulgar arkeolojisi, Jireçek'in, 40 yılı aşan bir süre önce tasviye ettiği "derleme"yi, onun düşündüğünden daha da geniş olabilecek ve Bulgaristan'daki bütün kitabeleri kapsamına alacak şekilde gerçekleştirme yolundadır. Bundan öncekilerle bağlantılı olarak, karşımıza kaçınılmaz şekilde bir uzmanlar kadrosu sorunu çıkmaktadır. Bu uzmanların, Bulgar epigrafisi perspektifinin dayanmakta olduğu bu görevi iyi bir şekilde yürütme imkânına sahip olmaları gerekir. Kabul etmek zorundayım ki bu konu ile ilgilenen insanların sayısı çok sınırlıdır. Osmanlı eserlerini toplayacak, sınıflandıracak ve inceleyecek -ve herşeyden önce Bulgaristan'daki Türk hâkimiyeti döneminin incelenmesi için zaruri olan bütün kitabeli anıtları- durumda olabilecek kadroları yetiştirmeyi düşünmenin tam zamanıdır. Bu ilişkiler içinde yeni Bulgar tarih yazarlığına önemli görevler düşmektedir. Bu tarih yazımı, belgelere dayanmak suretiyle, birçok durum ve olay hakkında genel olarak müsamaha ile karşılanmış olan hataları, eski tarih biliminin hoşgörü ile karşıladığı hataları ortadan kaldırmak zorundadır. Keza, Bulgar arkeolojisi, XIV. yüzyıl sonundan bu yana Bulgar topraklarında ortaya çıkan beşyüzyıllık

¹⁵ *Première session scientifique de l'Institut Archéologie, Mai 1950, s. 549.*

bir süre içinde Bulgar medeniyetini orijinal damgalarıyla belirlemiş ve kendi insanların maddi ve kültürel hayatında hâlâ daha gözle görülen izler bırakmış olan bu Osmanlı anıtlarına istenen dikkati göstermek zorundadır.

